

HA 1753

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

99. évfolyam

1983

4

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE

I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV-

DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE

ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

DU LIVRE ET DE LA PRESSE

99. ÉVF. 1983/4. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

DÁN RÓBERT

FÜLÖP GÉZA

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215–96 162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 100 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzőszám 215–11 488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185-680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekcióra visszaküldésével egyidőben.

„Megegyeztetvén a három kollégiumokat...”

Tótfalusi egyik közművelődési akciójáról

II.

Tanulmányunk első részében szoltunk Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári tevékenységének előkészületi szakaszáról (1689–1693), amelynek középpontjában közművelődési programjának kidolgozása és nyomdájának megnyitása volt.¹ Ezt követte kiadói-könyvnyomtatói működésének 1694–1696. évi termékeny szakasza. Bemutattuk, hogy ebben az időszakban sokoldalú tartalmi és filológiai kezdeményezéssel és munkával járult hozzá a kiadványok színvonalának emeléséhez, messze túlhaladva azt, ami a kiadó vagy a nyomdász szokásos kötelezettségéből reá hárult volna.

Közművelődési törekvéseinek sorába tartozott az az akció, amelyet írásunk címe is jelez: a három kollégium (a kolozsvári, az enyedi és a gyulafehérvári) egyezségének tető alá hozása a klasszikus auktorok és a Molnár Gergely-féle latin grammatika, valamint egyéb művek korrigálása és új kiadások sajtó alá rendezése érdekében.

Tanulmányunk első részében a *Dictionariolum Latinó–Hungaricum vulgő Centuria Vocabulorum* c. elveszettnek hitt Tótfalusi kiadvánnyal foglalkoztunk, mint a három kollégium megegyezése révén, Tótfalusi keze alatt 1694-ben létrejött, általa gondozott, javított művel. Ezzel nemcsak Tótfalusi szerkesztői tevékenységének találtuk újabb bizonyítékát, de az ún. marosvásárhelyi töredéknek az 1694. évi, eddig nem ismert kolozsvári Tótfalusi-kiadvánnyal való azonosságára is sikerült fényt deríteni.

*

Ezúttal a három kollégium megegyezésével kapcsolatban említett másik műre, a Molnár Gergely-féle *Elementa Grammaticae Latinae* kolozsvári, Tótfalusi-féle kiadására vonatkozó megállapításainkról kívánunk számot adni.

A három kollégium megegyezésére vonatkozó adatokat írásunk első részében idéztük a *Mentségből*. Emlékeztetjük az olvasót, hogy Tótfalusi már ott különös hangsúllyal sürgette a *Grammatica* korrigálását. A *Mentség* 31. szakaszát Tótfalusi feleletnek szánta azoknak, akik a nyomtatott szöveg „megjobbítására” irányuló tevékenységét kárhoytatták és illetékességét kétségbe vonták. A *Grammatica* vonatkozásában erre így válaszol:

„... A szemébe mernék nézni, a' ki a' Miéink közzül most jobb *Classistának* mondaná magát; ha már ezt ki kell mondanom. Mert nem tsak az, hogy kétszer *absolváltam* a' *Classisokat*, NBányán elsöben, és onnét Enyedre menvén, megint az *Etymológián* kez-

¹ MKsz 1983. 21–31.

dettem ... hanem abban a' *Collegiumban* egynéhány *Proceptor*ákat viselvén, végre Schola Mesterséget három esztendeig Fogarasban, mind az ideig az Abetől fogva az *Orator*áiáig mindennapi bébelődésem az volt. Akkor annyira megrágván, kivált a' *Syntaxis*-ban sok *speculatio*im voltak énnékem, mellyeket most már egybe-szedvén és bővitvén, ugy bótásítottam olyan formában-ki a' *Grammaticát*, mellynél (merem mondani) soha *accurátább* a' Ref. Magyarok kezekben nem volt ..."²

Tótfalusi első kiadványai közé tartozott a sok kiadást megért, eredetileg a XVI. században keletkezett Molnár Gergely-féle *Grammatica* új, kolozsvári kiadása. Előszava 1694. szeptember 8-án kelt. Szabó Károly még ismerte és leírta a brassói evangélikus gimnázium példányát RMK II. 1775 alatt.³ Sajnos, ez a példány a második világháború után már nem volt megtalálható. Tótfalusi azonban 1698-ban újra kiadta, ezzel a címmel:

Elementa Grammaticae Latinae, Pro recta Scholasticae Juventutis Institutione, ex praecipuis Grammaticorum praeceptis à Gregorio Molnar contracta. Pòst Multijuga accessione per varios locupletata; praesertim Regulis de Nominum Generibus, Verborum Praeteritis & Supinis, nec-non Quantitate Syllabarum metrò comprehensis aucta. Nunc verò vitiiis innumeris sublatis, superfluis resectis, meliori & Methodò & Compendiò donata. Editio secunda. Claudiopoli, Ex Officina Nicolai Kis de M. Tótfalu. Annò M.DC.XCVIII.

Az 1698. évi kiadás — melynek unikum példányát a göttingeni Universitätsbibliothek őrzi — éppen úgy (4) + 204 lap terjedelmű, mint amit Szabó Károly közöl az 1694. évi kiadás leírásában.⁴ A második kolozsvári, Tótfalusi-féle kiadás tehát változatlan utánnyomásnak látszik. Az előszót is azonos keltezéssel adja meg: Claudiopoli, VI Idus Septembris M.DC.XCIV. Minden okunk megvan rá, hogy az 1698. évi kiadást az elveszett 1694. évi hiteles másának tekintsük abból a célból, hogy segítségével Tótfalusi szerkesztői, átdolgozói tevékenységét körülhatároljuk.

A nyelvtan szerzője, Molnár Gergely 1558-tól a kolozsvári iskola rektora, meghalt 1564-ben. Latin nyelvtanának első kiadását az 1661. évi pataki kiadás előszava is említi: Kolozsvár 1556, Heltai [Hoffgreff] nyomda. Pédányát nem ismerjük.

A több évszázadon át használt és többször átdolgozott *Grammatica* hosszú utat tett meg Tótfalusi kolozsvári kiadásáig. Az RMNy első kötete — példányból nem ismert — három kiadásról tudósít, 1635-ig további két kiadás címleírása és egy töredéké áll rendelkezésre.⁵ Az 1636 és 1700 közötti időből eddig tizenhét kiadás vált ismertté, amelyből kettő elveszett és mindössze három található magyarországi könyvtárakban. (Az adatokat Borsa Gedeon szívességéből közölhetem.)⁶ Feltételezhető, hogy a rendkívüli népszerűséget

² M. Tótfalusi K. Miklósnak ... *Mentsége* ... Kolozsvár 1698; kiad. Tolnai Gábor, Gyoma 1940. 73–74. — Idézeteinkben — mind a magyar, mind a latin szövegekben — a hosszú í-ek helyett technikai okokból rendes s-et alkalmaztunk.

³ Szabó Károly szerint a brassói példánynak nem volt címlapja, de közli az előszó keltét, ami azonos az 1698. évi kiadás előszavának dátumával.

⁴ Az 1698. évi kiadás: Sztripszky II. 2684/232. Mikrofilm OSZK., RMK II. 1921a.

⁵ RMK II. 72 = RMNy I. 136, Kolozsvár 1556, példány nem ismert; — RMNy I. 621, Szeben 1575–1601 között; feltételezett kiadás; — RMNy I. 628, Kolozsvár 1577–1602 között, Heltai, 4 lev. töredék, MTA könyvtára. — Az RMNy II. kötetében: RMNy II. 887, Alvinci P. Péter kiadása, Debrecen 1602, OSZK, RMK II. 318a; — RMNy II. 1049, Debrecen 1613, Martin, OSZK fotokópia; — RMNy II. 1387, Gyulafahérvár 1624–1630 között, 4 lev. töredék, OSZK.

⁶ Magyarországon található: RMK II. 1336, Kassa 1674, MTA Ráth 783; — RMK II. 1466, Kolozsvár 1680, Sárospatak; — RMK II. 1836, Lőcse 1696, OSZK.

élvező nyelvtannak még ennél is több kiadása volt, de az effajta könyvek módjára, nyomtalanul pusztult el. Így például az 1674. évi kassai kiadás címlapján utal a (feltehetően előző) kassai kiadásra, amit Szabó Károly RMK II. 1336 alatt, nem alaptalanul, így vesz számba: „Az ezen címben említett kassai régiebb kiadás ismeretlen.”

A nyelvtan fontosabb átdolgozásai: az Alvinci P. Péteré, Debrecen 1602 (RMNy II. 887, teljes példány az OSZK-ban), ez az első, meglévő példányból ismert kiadás; továbbá a tárgyunk nézőpontjából fontos 1661. évi *Pataki Grammatika* (RMK II. 976, nincs ismert példánya) és az 1664. évi, *Enyedi Grammatika* néven emlegetett szebeni kiadás (RMK II. 1041, példánya a brassói Honterus Gemeinde birtokában).

Tótfalusi saját leírása szerint a *Pataki*, illetve az *Enyedi Grammatikához* képest dolgozta át a nyelvtant, és az 1694. évi előszóban megnevezte szerkesztői munkájának e forrásait.

Az előszó megállapításai egybevágóak mindazzal, amit Tótfalusinak a nyelvtanítás egységesítését szolgáló törekvéseivel kapcsolatban a *Mentségből* tanulmányunk első részében idéztünk. Álljon itt a „Typographus ad Candidum Lectorem” című előszó, melynek fordításáért Kulcsár Péternek tartozunk köszönettel.

A nyomdász a jámbor olvasóhoz.

E kiadással nem kis idő és fáradság árán — úgy hisszük — némileg csiszolva nyújtjuk át a Grammatikát. Hogy e teher vállunkra vételét ne tekintsd vakmerőségnek vagy nagyravágyásnak, mindazoknak a véleményéhez és óhajához utasítunk, akik elég tisztán látták és fájlalták, hogy hazánkban a különböző kezek újra meg újra mennyire fokozták a zavart és nehézséget e tudományzakban, és a különböző kiadványok ellentmondó volta mennyi alkalmatlanságot okozott, az orvosságot azonban (ez a mi időnk siralmas végzete) hasztalanul keresték; és mert ezenközben a könyvek hiánya erősen sújtotta az iskolákat, a panasz általános volt, és ez ösztönzött minket a nyomtatás siettetésére. A grammatikai összefoglalást egykor az előttünk híres-neves férfi, *Molnár Gergely úr* készítette el, s néhányan még mindig szeretnének ezzel megelégedni; többen azonban az ő összeállítását a tudomány fontosságához és teljességéhez képest nagyon szűkösnak ítélték, és ezért vagy maguk bővítették ki, vagy szívesen látták és használták volna kibővítve. Az idők folyamán különböző művelt emberek megtették ezt, mindegyikük különféle észrevételekkel, kiegészítésekkel, jegyzetekkel igyekezett gazdagítani és bővíteni a Grammatikát. Mindez eléggé rendszertelen lévén, szinte céltalanul állt össze, végre a híres *sárospataki iskolában* az akkor érvényes kívánalmak szerint mind a módszer, mind a szerkezet tekintetében tökéletesebben szerkesztették meg annyira, hogy aztán azon időkhöz képest eléggé megfelelő Grammatika készült. Mégsem szűnt a tudósok érdeklődése. Megalapítván Erdélyben a híres *nagyenyedi kollégium*, az az időbeli professzorok egyike némi saját kezű változtatással és bővítéssel ott is kiadta ezt, amit aztán Enyedi Grammatikának neveztek. Aztán ugyanezt mások is (alkalmasint azért, mert még mindig voltak hiányosságai) fényre bocsátották, nem kis mértékben, elsősorban a mondatokban bővítve, és terjesztették Erdélyünkben is, de az iskolákhoz alig jutott el. Bár néhány figyelemre méltó részlet akadt benne, mégis, nagyobb részében (távol legyen a becsmérlés!) bármely figyelmes olvasó fölösleges, *tautológia* következtében ismétlődő, a módszerhez nem illő dolgokat találhatott; sőt az effélékből nemcsak jóllakásig, de eszméig elegendő tömeget; végül is, mivel kétségtelen lett, hogy a különböző kiadványok nagyfokú eltérése az iskolákban nem csekély zavart okoz, sokan pedig panaszoktattak és tanakodtak azon, milyen szükséges volna az iskolák általános hasznára összehangolni ezeket a klaszikus auctorokkal, nevezetesen pedig mindezeknek a már elég jól álló kiadásáiból lepárolva összeszedettebben és pontosabban megszerkeszteni a nyelvtant. Midőn ehhez azok közül, akikől természetesen elvárható lett volna, senki sem fogott hozzá, minket viszont mindenfelől ösztökéltek e kiadás siettetésére, kénytelenek voltunk arra merészkedni, hogy mindazt, ami e munkához szükséges, saját szerény tehetségünk és a grammatikában szerzett jártasságunk csekély mértéke szerint magunk fordítsuk a közhasznóra. Meg kell mondanunk, hogy amikor mindent tüzetesen megvizsgáltunk, bevonva másokat

is, akik ebben (a legnagyobb munkát igénylő mondatokban) a többieknél gyakorlottab-
bak voltak, hogy az elmék összefogása az igazságot fényesebben hozza elő, nemcsak a
legutolsó kiadásban, hanem az összes előzőben is bőségesen találtunk javítani valót. Amit
pedig most nyújtunk, azt készséggel bocsátjuk az őszinte és éles elméjű bíráló ítélete alá
mind a módszert, mind a mások által bőven tárgyalt témák kifejtésének egybehangzó
váltát tekintve, és bízunk abban, hogy Grammatikánkban minden figyelemre méltót
felhasználtunk abból, amit mások másutt a magukéhoz hozzatettek. Az igényes tanítók
meg fogják ítélni, hogy azok közül, amiket nagyobb vagy kisebb betűkkel megkülönböz-
tettünk, miket kell a tanulóknak megtanulásra ajánlani, mik a csak olvasni valók, amik-
kel főlöské az emlékezetet terhelni. Nem tukmáljuk rá ezt az összes hazai iskolára, de
a minden tekintetben kívánatos egység legalább e részbeni megtartása érdekében ajánl-
juk; hiszen a mi nyomdánk is jobban virágoznék és gyümölcsözőnék az iskolák és a haza
közös javára. Üdv. Jámbor Olvasó, és ne gáncsold tisztos törekvéseinket!

Kolozsvárott, 1694. szeptember 8.

Ahhoz, hogy Tótfalusi szerkesztői és emendáló munkájának mibenlétét tisztázhassuk, vissza kell tekintenünk a korábbi kiadásokra és azok átdolgozására, hangsúlyozva, hogy a nyelvtan kiadástörténetének a Tótfalusi-féle kolozsvári megjelenéséig eltelt másfél évszázados fejezetével még kivonatossan sem kívánunk foglalkozni.

Az első, fennmaradt példányból ismert kiadást is éppen csak érintjük: ez az 1602. évi debreceni kiadás, amelynek szerkesztője Alvinci P. Péter (1570 – 1634), azidőben debreceni rektor volt. Átdolgozásáról Debreceni Campensis János, az egyik későbbi kiadás szerkesztője, elismeréssel emlékezik meg: „... pleniori Vir magni nominis D. Petrus Alvinci diligentia, in ipsius auctione, emendatione, correctione, Scholis vel saltem Hungariae non defuit...”

Részletesebben szólnunk a *Pataki* és az *Enyedí grammatikáknak* nevezett kiadásokról, mivel Tótfalusi ezeket nevezi meg a maga kiadása előzményének, 1694. évi előszavában.

A *Pataki grammatika* 1661-ben jelent meg. Ennek bizonyossága azonban csu-
pán a későbbi kiadásokban — feltehetően változatlanul — közölt előszó „Sárospatachini 1661. Mense primo” keltezése, valamint a pataki kiadásnak a címlapokon való említése. Szabó Károly is ennek alapján vette fel az RMK II. kötetébe 976. sz. alatt. Lehet, hogy Szombathi János professzornak, pataki könyvtárosnak (1749 – 1823) más adat is rendelkezésére állott, amikor a kol-
légiumi könyvtárban Lampe [Ember Pál] *Historia Ecclesiae Reformatae* ... Utrecht, 1728 c. könyvében feljegyezte: „Johannes C. Debreceni Pastor Ecclesiae Mandok et Senior Szabolcs pag. 625 ... qui anno 1661 Grammat. Molnari praefatione ornavit.” A prefáció szerzőjének J. C. D. monogramját pedig teljesen feloldja a grammatika 1680. évi kolozsvári kiadásának sárospataki példányában, a monogram mellett ez a bejegyzés: „Ez a három betű jelenti Johannes Campensis Debreczeni, kit meg kell különböztetni Debreczeni K. (Kalocsa) Jánostól. Sárospatak, jan. 12. 1893. Szinyei Gerzson.” A *Pataki grammatika* megjelenési éve újabb bizonyítékának és a szerkesztő személyé-
nek felderítésében Czegle Imre könyvtárigazgató szíves segítségéért itt mon-
dok köszönetet.

Az 1661-es pataki kiadás hiányában az azt követő legkorábbi, ma is fellel-
hető utánnomását kellett használnunk, ez pedig az 1674. évi kassai kiadás
volt, amely J. C. D.-nek feltehetően változatlan előszavával jelent meg (RMK
II. 1336). A könyv címe:

Az 1661-ben Sárospatakon kelt előszóban, fordítását l. lentebb.

Elementa Grammaticae Latinae, Pro recta Scholasticae Juventutis Institutione, ex praecipuis Grammaticorum praeceptis à Gregorio Molnar contracta: Nunc Noviter Methodo meliori emissa; Regularum, de Nominum Generibus, Verborum Praeteritis & Supinis; Quantitate Syllabarum, Metris comprehensarum. Notis utilissimis illustrata; & rursus hæc vice à Mendis Typographici imprimis (quibus haec Editio Cassoviensis scatebat) repurgata; tandem ex priori Editione S. Patakiensi denuo recognita; & necessariis quibusdam Adjectionibus ac Notis adaucta; usuique; ciscentium plenè accomodata. Cassoviae, Typis & Sumptibus Eriici Erich, Anno M.DC.LXXIV.

Előszava Ritoók Zsigmondné fordításában a következő:

Üdv a nyájas olvasónak!

Legkevésbé sem gondolom, hogy tollammal — Priscianus, Diomedesz és Quintillianus neve mély hallgatásba boríttatván — akárcsak egész Németország nagy Phoenixének, a tudományok terén különleges érdemeket szerzett kiváló Melanchthon Fülöp úrnak, bizonyára örök babérra méltó dicsőségére pályázzam, hiszen, hogy ez a köz javára született férfiú az iskolai ifjúság javát, dicsőségét tudományával mennyire előmozdította, azt írásai méltányos elbírálóknak most is képesek tanúsítani. Molnár Gergely úr helyénvalónak látta, hogy az ő nyelvtani vizsgálatai alapján a nyelvtannak egy rövid áttekintését szerkeszse meg, és hogy Heltai Gáspár úrnak betűivel, aki a tiszta latinságnak is őszinte híve, Kolozsvárott 1556-ban kiadja. Azonban mivel ez többhelyütt rövidségénél fogva a nyelvtan sok nehézségét érintetlenül hagyta, a nagynevű Alvinci Péter úr fokozott buzgalommal annak bővítésében, javításában és kiigazításában legalább Magyarország iskoláinak segítségére volt. E művelt férfiúnak eme buzgalmát is fölülmúlták bizonyos idő elteltével sok tudósnak kiegészítései, észrevételei, megjegyzései, melyekkel a latin nyelvtant sokkal tetszetősebbé tették, mint azelőtt volt. Mindamellett, mivel ezek a kiegészítések megfelelő rend nélkül, elszórtan, leginkább a könyv végén voltak megtalálhatók, úgy gondoltuk, hogy a tanulni vágyó ifjúság hasznára lesz, ha a régi kiadás egyes kevésbé megfelelő részeit ezekkel cseréljük ki, új és kétség kívül jobb módszerrel ékesítjük és a régi tankönyv hiányosságát a szükséges bővítésekkel, megjegyzésekkel, észrevételekkel egészítjük ki. Isten veled olvasóm, és a jószándékú igyekezetet ne nézd görbe szemmel!

Sárcpatak, 1661 első havában.

J. C. D.

Tótfalusi másik forrása, az *Enyedi grammatika* onnan kapta nevét, hogy átdolgozója, az előszó aláírása szerint P. K. V. azaz Kézdivásárhelyi Péter (1625 k. — 1666), a kiadás idejében Enyeden volt tanár. 1664-ben Szebenben Szenci Kertész Ábrahám nyomdájában adta ki a grammatika újabb változatát, Zoványi szerint a pataki kiadás alapján. Miután az 1664. évi *Grammatika* brassói példányához nem tudtunk hozzáférni, későbbi, 1671. évi kolozsvári kiadását tanulmányoztuk.⁸ Szabó Károly szerint ez a kiadás „lapról-lapra meg-egyeznek” az 1664. évi szebeni kiadással.

Az 1671. évi kiadás címe:

Elementa Grammaticae Latinae, Pro recta Scholasticae Juventutis Institutione, ex praeceptis Grammaticorum praeceptis, à Gregorio Molnar contracta: Nunc Noviter methodo meliore emissa; Regularum de Nominum Generibus, Verborum Praeteritis & Supinis; Quantitatis Syllabarum metris comprehensarum, notis utilissimis illustrata. Claudiopoli. Apud Michaelen Szentyel. [Évszám a kötet végén: 1671.]

A kötet J. C. D. pataki előszavát, valamint az új kiadás szerkesztőjének előszavát tartalmazza. Az utóbbi, melynek fordítását ugyancsak Ritoók Zsigmondné szívességéből közöljük, így hangzik:

A méltányos és értelmes olvasónak!

A tanítás rendje többnyire módszert igényel, ebben mi a nyelvtant illetően, amely a nagy Goelenius véleménye szerint a legöntörvényűbb tudomány, nem akarunk és nem is

⁸ RMK II. 1275, Kolozsvár (1671). Halle, UB; Cluj, Univ.; OSZK: utóbbinak fotokópiája.

tudunk újat behozni, sem pedig a magyar iskolákban elfogadott gyakorlattól eltérni. Mégis a műnek jelen kiadásával úgy áll a helyzet, hogy a nyájas olvasó fogja majd megítélni, hogy így a tanításban vagy tanulásban a különböző nyelvtanárokat követő szándékok eltéréseit összehasonlítani, a túlzásokat visszanyesni, a hiányokat kiegészíteni és a módszertől való eltéréseket mennyire képes rendbeszedni. Ezt tenni pedig, mintegy az arisztarchoszi döntéshez hasonlóan, kinek-kinek jogában áll, akár a szabályokat újszerűen közvetítőt, akár a régit megtartót illetően. Nem volt szándékunk elirigyelni azt a szabadságot, amelyet mások az ő Spártájuk, ahol születtek, boldogításában és ékesítésében élveznek, — nekünk a mi serdületlen ifjúságunk képességében kell előhaladnunk — ha csak a gonosz enyészet nem parancsolta volna, különösen mivel a másutt nyomott és újra nyomott nyelvtanok példányai részint az elnyűvődés, részint a helyek távolsága, meg az idő viszontagságai miatt nem hiányoznának teljességgel. És a közjót, amely együtt jár a megbecsüléssel előmozdítani inkább volt szándékunk, mint kedvezni bárki magánvéleményének, ezzel kockára téve a közjót. Barátunk Plato, Szókratész, Molnár, Alstedius stb. de még inkább a megbecsülés és a közösség szabad java. Ég áldjon.

Enyeden, Erdélyben. 1664. június végén.

P. K. V.

A négy kiadás, illetve a három előzmény és Tótfalusi kiadásának összehasonlítása, a címlapok és előszavak kézenfekvő egybevetése máris néhány tanulással szolgál.

Az 1602. évi Alvinci-féle kiadás, noha J. C. D. szerint azt a szerkesztője a korábbihoz képest bővítette, a későbbiekhez képest szerény terjedelmű, fejezeteinek terjedelme 136 lap (címlap és egyéb járulékok nélkül).

Ugyancsak J. C. D.-től tudjuk, hogy Alvinci utódai az újabb kiadásokhoz kiegészítéseket tettek, melyeket főként a könyv végén helyeztek el, ezeket ő most besorolta a fejezetek rendjébe. Mi csak J. C. D. pataki kiadását ismerjük, annak is az 1674. évi kassai változatát, amelynek — az Alvinciéhez hasonló tipográfiai rendben, tehát összehasonlíthatóan — több mint kétszerese, 276 lapra nőtt a szövegterjedelme. Ezen belül a *De nomine* és a *De syntaxi* fejezet több mint kétszeresére, a *De verbo* fejezet közel kétszeresére bővült. Lehet azonban, hogy a bővítés egy része (lásd címlap) az ismeretlen kassai szerkesztőtől ered. Az *Enyedi grammatikában* Kézdivásárhelyi Péter előszava kevés információt ad. Szerzője valamilyen mesterként semlegességbe burkolózik, senkit sem akar megbántani, de azt sem árulja el, hogy milyen elvek szerint dolgozta át a grammatikát, noha eltérése, legalábbis a *Pataki grammatikától* (annak ellenére, hogy J. C. D. előszavát újra közli), jelentős. Az *Enyedi grammatika* összerjedelme 196 lapra csökkent. A *De nomine* és a *De syntaxi* fejezetek terjedelme mintegy kétharmadára, a *De verbo* közel a felére redukálódik a pataki kiadáshoz képest.

Tótfalusi kiadásának terjedelme az enyedinél nagyobb, főleg a *De Syntaxi* bővebb, a *Pataki grammatika* terjedelmét azonban nem éri el.

Ahhoz, hogy a Tótfalusi által használt forrást feltárjuk, valamint szerkesztői munkáját értékeljük, szükség volt a négy kiadás sajátosságainak tartalmi összevetésére is. A vizsgálat a már ismertetett, fellelhető példányok alapján történt, ezekre a továbbiakban csak a megjelenés évének feltüntetésével hivatkozunk:

1602 = Alvinci P. Péter-féle debreceni kiadás;

1674 = Pataki grammatika, J. C. D. 1661-es pataki kiadása nyomán;

1671 = Enyedi grammatika, P. K. V. 1664-es szebeni kiadása nyomán;

1698 = Tótfalusi kolozsvári kiadása, az 1694. évi első Tótfalusi-kiadás nyomán.

Az összehasonlításra nézve a következőkben Ballér Piroska megállapításait közöljük.

Tótfalusi Kis Miklós 1698-ban kiadott grammatikája az általam vizsgált három másik kiadás közül kétségtelenül az 1674-es, ún. *Pataki grammatikához* hasonlít leginkább. E hasonlóság határain belül azonban számos figyelemre méltó különbség akad. A grammatikákat tanulmányozva két kérdésre kellett válaszolnom:

1. Milyen a négy kiadás alapvető viszonya egymáshoz, illetve: melyikük tekinthető a legnagyobb valószínűséggel a Tótfalusi-változat forrásának? (Az előszavak, a szerkezet és a példaanyag igazolják azt, hogy a négy különböző kiadás ugyanazon műre vezethető vissza. Ezt a tényt megemlítem, de az érveket mellőzöm.)

2. Melyek az 1674-es és az 1698-as kiadás közti legfontosabb különbségek?

Az 1674-es és 1698-as grammatikák teljes anyagát átnéztem, az 1602-es és 1671-es kiadásoknak pedig a latin nyelvtan szempontjából lényeges részeit vizsgáltam meg.

1. Az 1602-es a legtömörebb változat a négy közül. A példák, példamondatok száma igen kevés, a meghatározások szükséztűvek, a kivételes vagy rendhagyó jelenségek felsorolása hiányzik vagy igen rövid. Minden fontos, a többi kiadásban feltett kérdés már itt is szerepel, a válaszok azonban nem teljeseznek ki tételekké: feleletek maradnak. A felelet egyetlen bővítőmánya az ún. Analysis, amely rövid magyarázatot fűz az egyes jelenségekhez. (Pl.: „Vir gloria clarus. Analysis: Hic ablativus gloria subiecitur certo adjectiva, clarus.” — Ablativus cum Nomine.)

A következőkben a négy kiadás közti jellegzetes különbségeket mutatom be néhány példával.

De Interjectione:

„Est sonus inconditus, animi affectum significans.” (1602.)

„Est vox, quae animi affectum sono convenienti exprimit. Vulgò vocant, sonum inconditum vocem illiteratam, quod pronunciendo magis quàm scribendo innotescat.” (1671.)

„Est vox Invariabilis, quae animi affectum aliquo sonò convenienti exprimit. Vulgò vocatur Sonus inconditus vox illiterata, quod pronunciendo magis quàm scribendo innotescat.” (1674 és 1698.)

Az 1602-es kiadásban 5, az 1671-esben 8, az 1674-esben és 1698-asban pedig 12 fajtája szerepel az indulatszavaknak.

De Conjunctione:

„Est quae subinde superioribus sententiis alias annectit.” (1602 példamondat nélkül.)

„Est vox quae annectit ordinat sententiam. Tempora labuntur, & tacitis annis senescimus.” (1671.)

„Est Pars Orationis Invariabilis, quae praedecedentibus sententiis, aut vocibus, sequentes sententias aut voces addit. Seu; Est vox, quae annectit & ordinat sententiam, ut: Tempora labuntur & tacitis annis senescimus.” (1674.)

„Est pars Orationis Invariabilis, quae connectit & ordinat voces vel sententias, ut: Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis.” (1698. 93. lap.)

De Praepositione:

„Est propemodum articulus Nomen Verbo adjungens, quod aliquam facti circumstantiam significat, ut: ad patrem eo.” (1602.)

„Est Pars Orationis Invariabilis, quae veluti quidem articulus, antepositur aliis Partibus Orationis & partim Accusativum, partim Ablativum, partim utrumque regit. Seu: Est vox aliis Partibus praeponi solita ad significandum motum vel quietem, ut; Ad Virtutes. Pro Virtutibus . . .” (1674.)

Tótfalusi az 1674-es változat Seu utáni meghatározását veszi át (96. lap.)

Ugyanebben a fejezetben az 1671-es, 1674-es és 1698-as kiadás — lényegében azonos módon — csoportosítja a praeposíciókat jelentéseik és esetvonzataik szerint; az 1602-es grammatika nem ad ilyen felosztást.

A *De Comparatione* című fejezetben mindhárom változat említi példaként a *carus* mellékevet (így: *charus*, tehát etimologikus helyesírással) a Superlativusszal kapcsolatban; az 1602-es grammatika viszont a *doctust* használja föl.

Az igét tárgyaló részben (*De verbo*) viszont csak Tótfalusi nem ad összefoglaló coniugatiós táblázatot; az 1602-es és az 1674-es kiadás táblázata igen hasonlít egymáshoz (a példaszavak — *amo, doceo, lego, audio* — és a felépítés azonosak), az 1602-es változat azonban a Subiunctivi Praeteritum Imperfectum mellé felveszi az Opativi Praesentis is, mindkét igealak: *amarem* stb. Az 1671-es kiadásban pedig nincsenek példaszavak, csak az időjelek és a személyragok szerepelnek.

Az 1602-es grammatikától a másik három kiadás sok tekintetben eltér. Leginkább az 1698-as; az 1671-es mintegy összekötőként szerepel közöttük. Az 1698-as Tótfalusi-féle kiadás pedig lényegében — felépítésében, meghatározásaiban, példaanyagában — legközelebb áll az 1674-es, „pataki” grammatikához.

2.1. E két utóbbi változat alaki és helyesírási sajátosságai a következők (lapszámok csak Tótfalusinál szerepelnek, ezeket adom meg):

2.1.1. A kis- és nagy kezdőbetűk használatában Tótfalusi következetesebben jár el a pataki grammatika kiadójánál. Tótfalusi a közneveket szinte kivétel nélkül kisbetűvel kezdi; a nyelvtani szakkifejezéseket mindkét kiadó nagy kezdőbetűvel írja.

2.1.2.1. Az *a* praeposíciót mindketten ékezettel (*ä*) jelölik meg.

2.1.2.2. Az *ut* írása következetesen eltérő 1674: *ut*; 1698: *üt*.

2.1.3. A központozás, a vesszők használata Tótfalusinál árnyaltabb, módszeresebb. Pl. 1674: „Misereor tibi puella.” 1698: „Misereor tibi, puella.” (125. lap.) (L. még a 2.1.1.1. hexameterreit és a 2.2.3.1. példát.)

2.1.4. Az *id est* frászmódja is eltérő. 1674: *id est*, 1698: *id-est* (pl. 158. lap, de a 115. lapon egybefrva szerepel. Tótfalusi tehát már szóösszetételként fogja fel ezt a szerkezetet.)

2.1.5. A szövegben igen kevés magyar szó szerepel, s e kevés szó többsége is a coniugatiós táblázatokban, amely Tótfalusi kiadásából hiányzik. Két olyan szó van, amely az 1674-es és az 1698-as változatban is előfordul: 1674: „Meg-rögzőm” és „Ur”. 1698: „Megrögzőm” és „Ur” (53. lap).

2.1.6. Az első és a második declinációba mindkét kiadás beolvasztja a névmási ragozástípust is (133. lap).

2.1.7. Az esetek sorrendje mindkét grammatikában: Nom., Gen., Dat., Acc., Voc., Abl. (Tótfalusi a Nom. helyett a Recti Casust is használja: 33–34. lap).

2.1.8. A Praesens Perfectum jelentésében mindkét változatban a Praeteritum Perfectum elnevezés áll; Praeteritum Perfectumként pedig Praeteritum Plusquamperfectum szerepel.

2.1.9. A főnév nemének meghatározására a mutatónévmás közelre mutató alakjait (*hic, haec, hoc*) használja mindkét kiadó mintegy névelőként (16. lap).

2.1.10. Az Ablativus ill. Genitivus Qualitatis között egyik kiadás sem tesz különbséget (belső-, illetve külső tulajdonság jelölése alapján)⁸ variánsoknak tartják őket.

2.1.11.1. Néhány Regulát hexameterekbe foglal mindkét kiadó. (Az 1671-es változatban szintén szerepel hexameter, az 1602-esben viszont még nem.) Tótfalusi néha változtat, javít a sorokon. Pl. 1674: „Censeo fert censum. Mistum aut dat misceo mixtum.” 1698: „Censeo fert censum; mistum tibi, misceo, donat.”

2.1.11.2. Tótfalusi hexameterbe szedi azt is, ami az 1674-es kiadásban nem fért a metrumba. Pl. 1674: „Lo, luit atque litem: colo cultum; consulo gignit consultum. Occult, occultum. Ast alo, poscit & altu.” 1698: „Lo luit atque litum; sed alo dabit insuper altum. Consultit atque colit poscit simul occultit ultum . . .” (L. még 44. lap).

2.1.12. Tótfalusi általában didaktikusabban, a betűtípusok változatosságát is kihasználva vetíti ki a szabályokat; a példákat a megfelelő szakkifejezés vagy nyelvtani jelenség mellett említi: nem különíti el egymástól a meghatározást és a példaanyagot; az 1674-es kiadásra ez a törekvés nem jellemző. Pl. 114. lap: *De Syntaxi — Genitivus cum Nomine, Regula III — V.* vagy 129. lap. (A különböző betűtípusok szerepéről l. Tótfalusi előszavának utolsó bekezdését.)

2.1.13. Tótfalusi másképpen értelmezi az Appendix és a Nota kategóriáit (az 1674-es grammatikában a kettő egyenértékű): ő a Notát a Regula kiegészítéseként, az Appendixet kiegészítő Regulaként használja fel; az Exceptioit is szervesen illeszti a Regulákhoz (az 1674-es kiadásban ez mintegy külön Regulaként szerepel az egyes fejezetek végén).

2.2. Az 1698-as Grammatika elhagyja az 1674-es néhány szavát, mondatát vagy megjegyzését:

2.2.1. olyan szó marad el, amelyet Tótfalusi valamilyen meggondolásból feleslegesnek ítelt, pl.: 1674: „Figura Verbi Similiter duplex”. 1698: „Figura similiter duplex” (63. lap); vagy: fokozhatatlan melléknévek (16. lap); szigetnevek Locativusa (116. lap). Poeta — Poetrix főnévpáros (18. lap), coëo ige (58. lap).

2.2.2. Példamondatot hagy ki Tótfalusi például a *Genitivus cum Nominine* (111. lap) fejezetében az Ellipsisről szólva. 1674: „Non est sapientis dicere: Non putaram i.e. Vox”. A kiegészítés valóban nem állja meg a helyét, nem egyenértékű a „Hectoris Andromache i.e. uxor” példával.

2.2.3.1. Nyilván a rosszul tagolt példamondat is oka annak, hogy Tótfalusi elhagyta az *Interjectionum Regula V.* (143. lap) megjegyzését. 1674: „Interjectiones, quæ a Nominibus veniunt, absolutè ponuntur, ut: Infandum! Regina jubes renovare dolorem.”

2.2.3.2. Tótfalusi arra is ügyel, hogy ne ismétljen: a graecismusról csak egyszer (17. lap) ír; az 1674-es kiadás egyéb erre való utalásait mellőzi (pl. 125. lap). Ugyanezen októből mellőzi a *Quid significant Praepositiones?* kérdést is: a választ a definíció magában hordja (96. lap).

2.2.3.3. Alesoportokat hagy el Tótfalusi például a *Pronomen Relativumról* (50. lap), vagy a *Syllepsis* fajtáiról szólva (152. lap), vagy 1. még: 8., 121., 133. lapokat.

2.2.3.4. Az *Evocatio* meghatározása az 1698-as kiadásban nem szerepel; hiányzik az *Archaismus* és a *Hyperbaton* definíciója is; elmarad a *De vitiis Orationis* tárgyalása. A definíció rövidítéséről l. az 1. pontban: *De Praepositione*, 1698.

2.3. Másutt viszont Tótfalusi kiegészítette az 1674-es kiadás példaanyagát vagy meghatározásait.

2.3.1.1. Hasonlóakkal bővíti az 1674-es változat példáit: például a *cognomen*ről szóló részt kiegészíti a Bathorius, Bethlenius, Rakocius, Apafius nevekkel (8. lap); a *Recti Casus cum Verbo* fejezetében a Verba Substantivaként az 1674-esben megadott „Sum, forem, fio, existo”-sort megtoldva az evado, maneo igékkel, és hozzáteszi: „item Nuncupandi Verba & quæ similem vim habent” (105. lap).

2.3.1.2. Másfajta vagy javított példákat említ, például melléknévi értelemben fokozható főnevek: „Nerone neronior idest crudelior Nerone” (105. lap); 1674: „Historia lux veritatis . . . nuncia vetustatis.” Vagy: Ablativust vonzó melléknévek felsorolása (118. lap); rendhagyó Imperativusok tárgyalása (61. lap).

2.3.2.1. Kiegészíti, pontosítja Tótfalusi az 1674-es kiadás meghatározását. 1674: „Substantivum cum Substantivo rei diversae Genitivo Casu jungitur . . .” 1698: „Substantivum cum Substantivo rei diversae Genitivo Casu jungitur, ad exprimendam possessionem, ut: Consuetudo sine veritate est vetustas erroris.” (110. lap.) Vagy ugyanezen pont *Observatiojában* 1674: „Etiam Adjectiva Substantive posita, imitantur hanc constructionem, ut: Voluptas esca malorum.” 1698: Alterutrius Substantivi loco potest esse Adjectivum: 1. Posterioris, scilicet Genitivi loco . . . ut: Voluptas esca malorū. scilicet hominum. 2. Prioris scil. regentis Substantivi loco Atticorum more . . . ut: Dimidium facti, qui bene cepit, habet.” (*Genitivus cum Nominine* 110. lap.)

2.3.2.2. Meghatároz egy, az 1674-es grammatika által nem magyarázott fogalmat: „Appositio dicitur, cum duo vel plura Substantiva, explicationis gratiâ, absque conjunctione copulantur inter quae Conventientia Casus strictè requiritur; non ita Generis aut Numeri . . .” (*Adjectivum cum nomine* 102. lap).

2.4. Néhány helyen Tótfalusi olyan változtatásokat is szükségesnek talált a példaanyagban vagy a szerkezetben, amelyek jelentősebbek az eddigieknél: nem kihagyások, betoldások, pontosítások, hanem átalakítások. Didaktikus szemléletre, pontosságra, lényegre és világosságra való törekvést jeleznek.

2.4.1. Megfigyelhető példák átalakítása. 1674: „Tempus est obliviscendi injuriam.” 1698: „Obliviscendum est injuriarum, vel injurias.” (137. lap.)

Vagy 1674: „Aptus pugnabilis, Diū.” 1698: „Aptus, pugnabilis, dies.” 1674: „Ineptus, inexpugnabilis, merides” (19. lap).

Vagy 1674: „Dormit securus. Arbitrium victoris taciturnus opperior.” 1698: „Pauper dormit securus, dives inquietus ego arbitrium victoris taciturnus opperior.” (106. lap).

2.4.2. Másutt definíciók változnak meg. Pl. 1674: „Quando voces partium Declinabilium regunt obliquos casus, puta Genitivum, Dativum, Accusativum, Ablativum.” 1698: „Est, ubi vox una regit aliam. Unde, altera vox Regens, altera verò Recta dicitur.” (110. lap.)

Vagy: 1674: „. . . quod sine Obliquis Casibus perfectè intelligi non potest, sed requirit post se aliquem Casum . . .” 1698: „. . . quod regit postse aliquem Casum, adeoque actionem suam determinat in aliquod objectū . . .” (51. lap).

2.4.3. A szerkezetbeli változások is külön csoportot alkotnak. Pl.: „*Quotuplex est Legitima Syntaxis?* (100. lap). 1674: „Triplex: Concoctantiae & Regiminis & partium Indeclinatarum.” 1698: „Duplex: Concordantiae & Regiminis . . .”

Figyelemre méltó, hogy Tótfalusi áttekinthetőbb, jobb rendszerű táblázatban foglalja össze a melléknév fokozásáról frottakat (14. lap):

	MASCULIN			FOEMIN.			NEUTR.		
	Posit.	Comp.	Sup.	Posit.	Com.	Sup.	Posit.	Comp.	Sup.
1698:	POSITIVO			COMPAR.			SUPERL.		
	Masc.	Foem.	N.	Masc.	Foem.	N.	Masc.	Foem.	N.

Hasonló átgondoltság figyelhető meg a Forma Defectivae Coniugationis igének csoportosításánál is (81. lap).

Igen valószínű tehát, hogy Tótfalusi Kis Miklós Molnár Gergely *Elementa Grammaticae Latinae* néven ismert nyelvtanának kiadásához a *Pataki Grammatikát* vette alapul. Az ő műhelyében készült *Elementa Grammaticae* azonban áttekinthetőbbnek, következetesebbnek, pontosabbnak tartom.

*

Megállapíthatjuk, hogy a Molnár Gergely-féle grammatika 1694. évi kolozsvári kiadásának „*Typographus ad Candidum Lectorem*” című előszava, noha nincs aláírva, Tótfalusi Kis Miklóstól származik, amit a grammatika e kiadására vonatkozó megjegyzéseknek és a *Mentség* azonos tárgyú adatainak tartalmi egyezése támaszt alá. De a „*Typographus*”, aki 1694-ben az olvasóhoz szól és aki, úgy mond, „*nostra Typographia florere magis & fructificare ad publica Scholarum commoda Patriaeque possit*”, (ha elnyeri az olvasó támogatását,) nem is lehet más, mint Kolozsvár akkori egyetlen nyomdása.

Vállalkozásáról Tótfalusi többek között ezt írja előszavában: „... coacti sumus audere ipsi, quicquid hoc operis est, pro nostri ingenioli & experientiae in Grammaticis obtentae modulo, publicae utilitati consecrare . . .”, tehát egyértelműen saját magát jelöli meg az átdolgozás szerzőjeként. Az előszó figyelmes olvasásából arra is következtethetünk, hogy Tótfalusi, a korábbi számos átdolgozás közül Debreceni Campensis János *Pataki grammatikáját* tartotta legtöbbször. Ballér Piroska vizsgálata szerint is ez lehetett Tótfalusi elsődrendű forrása, noha nem egyszerű átvételről van szó. A vizsgálat tudatos, a nyelvtan kérdéseiben önálló állásponttal rendelkező, a latin filológiában jártas szerkesztő munkájának képét vetíti elénk. Nem lehet kétséges, hogy ez a szerkesztő Tótfalusi Kis Miklós, akit eddig inkább a magyar helyesírást megalapozó és nyelvművelő tevékenységének oldaláról ismertünk. Tevékenységének elsősorban ezt az oldalát világították meg érdekes módon azok az adatok is, amelyeket jelen tanulmányunk I. részében a *Dictionariolum Latinó—Hungaricum* általa átdolgozott szövege magyar szókészletének elemzésével szolgáltattunk.

Bár Tótfalusinak a latin, a görög és a héber nyelvben való jártassága eddig is ismert volt, hiszen ennek alapján végezte el a magyar bibliafordítás szövegeinek kritikai felülvizsgálatát, s az *Apologia Bibliorum*ot is latin nyelven írta meg, úgy véljük, tanulmányunk II. része, a Molnár Gergely-féle grammatika átdolgozásának bemutatása, néhány további adalékkal gazdagítja a Tótfalusi képességeiről és műveltségéről alkotott képünket.

GYÖRGY HAIMAN-PIROSKA BALLÉR

"Making an Agreement Amongst the Three Colleges . . ." On an Action for Popular
Education of Nicholas Kis, I and II.

Nicholas Kis, the excellent Hungarian printer and letter engraver, the publisher of the Hungarian Bible in Amsterdam, one of the pioneering figures of Hungarian orthography, returned home to Transsylvania in 1689 and intended to print in his Kolozsvár press publications serving popular education. About 1694 he wished to win the teachers of the three Transylvanian reformed colleges over the project of publication of a Latin grammar and dictionary and of classic authors. In his autobiographical *Apology (Mentség)* of 1698 he alludes to this enterprise. The anonymous preface of the word-book entitled *Dictionariolum Latinó-Hungaricum, Vulgò Centuria Vocabulorum* informs that the book came into being following this agreement of the three Transylvanian colleges. However, only a later publication of a word-book has been known though it was attributed to Nicholas Kis by Péter Bod as early as in 1767. To the solution of the problem the author was led by Marosvásárhely Fragment (Teleki-Bolyai Library, Tîrgu-Mureş), and he proved, using evidences of a typographical comparison as well, that the fragment without frontispiece is a unique copy of the first impression of the above mentioned *Dictionariolum* . . . , edited and printed by Nicholas Kis in 1694.

The activity of Nicholas Kis as a word-book editor is analysed by Piroska Ballér from a grammatical and orthographical point of view, comparing *Dictionariolum* . . . with its source, the work of János Erdőbényei Deák, entitled *Janua Linguarum* . . . , originally published in Gyulafehérvár in 1635. She demonstrates by a detailed analysis that Nicholas Kis used a more etymological way of spelling and a more consequent technique of translation than Deák did and, furthermore, that the principles of Hungarian grammar and orthography employed in Kis's revision agrees with those set forth in his other writings on similar topics.

It was following this initiative that in 1694 Nicholas Kis published an emended and revised edition of Gergely Molnár's *Elementa Grammaticae Latinae* . . . According to the preface of the book Kis himself re-edited the grammar book, first published in 1556 and frequently revised since then. Unfortunately, the unique copy of the 1694 publication, once possessed by Evangelist Secondary School of Brassó (Kronstadt, Braşov), has not been to be found after World War II. Happily, however, its second, unaltered, edition of 1698 by Kis could be consulted, it is in Göttingen Universitätsbibliothek. On the basis of this publication the definition and evaluation of Nicholas Kis's editorial, orthographical, grammatical and philological work was regarded as the authors' task. Piroska Ballér, comparing Nicholas Kis's publication with three previous ones, two of which is mentioned as his source by Kis himself, gives a detailed analysis of the structure of the four publications and the different realizations of the four compilers. As a result of this comparison she points out that Nicholas Kis created a grammar book which is, as regards its structure, more lucidly arranged and clear-cut, and, as regards its details, more consequent and exact than any of his predecessors. While Hungarian linguistics have respected Nicholas Kis as one of the founders of the Hungarian orthography, the present study demonstrates another aspect of his activity, his talents as a linguist and editor showing expertise in Latin philology as well.